

dr Elmantas MEILUS, główny pracownik naukowy Działu Badań Miast w Instytucie Historii Litwy (2001 Wilno, ul. Kražių 5, tel. 261-49-35), dr n. hum.

RECENZJA

atlasu historycznego Rzeczypospolitej Polskiej pt. „Praca zbiorowa – Atlas Historyczny. Gimnazjum”, WSiP, (1867/2005)

Atlas jest dobry, ciekawy, zawiera dużo informacji, ale jest też do niego kilka uwag. W pierwszej kolejności, na mapach obrazujących epokę przed Chrystusem (str. 21–22 i inne) poza granicami Imperium Rzymskiego zostali przedstawieni Germanie, nie ma jednak ani Bałtów, ani Ugrofinów. Pierwsze wzmianki o nich są dopiero na mapach obrazujących okres po upadku Imperium Rzymskiego, wraz ze Słowianami, mimo że Bałtowie i Ugrofinowie nad morzem Bałtyckim żyli już kilka tysięcy lat przed Chrystusem. Na mapie na str. 30 Bałtów znowu nie zaznaczono, chociaż są Słowianie.

Na mapie *Europa w 1000 r.*, na str. 36, Bałtowie zajmują również terytorium estońskie. Na mapie *Polska Kazimierza Wielkiego*, str. 42, zaznaczone są Troki, ale nie ma Wilna; na mapie *Polska i Litwa XIV–XV w.*, str. 44, zaznaczone są Telsze (Telšiai), jako centrum Żmudzi, mimo że w owym okresie nie były one jeszcze znane. Należałoby wskazać Rosienie (Raseiniai) i Medininkai-Varniai (podobnie na mapie *Rzeczpospolita Obojga Narodów*, str. 50, oraz str. 52–53), gdyż Telsze stają się znane dopiero w XVIII w.; na mapie *Reformacja i kontrreformacja...*, znajdującej się na str. 49, należałoby zaznaczyć, że również na terenie Żmudzi byli protestanci, a wyznawców prawosławia zaznaczyć trochę dalej na wschód od Wilna; na mapie obrazującej wojnę z Rosją, znajdującej się na str. 53, nieprawidłowo zaznaczono, że Wilno i Mińsk zostały przez Rosjan zdobyte w 1654 r., gdyż zdarzyło się to w 1655 r.; na mapie *Monarchie absolutne Europy doby oświecenia*, znajdującej się na str. 56, zaznaczona została *Rzeczpospolita Polska*, ale to może byłoby prawdziwe dla okresu po 3 maja 1795 roku i do roku 1792, chociaż to również mogłoby błędnie kojarzyć się z XX w., a nie dla całego XVIII w.

dr Elmantas MEILUS, główny pracownik naukowy Działu Badań Miast w Instytucie Historii Litwy (2001 Wilno, ul. Kražių 5, tel. 261-49-35), dr n. hum.

RECENZJA

podręcznika Rzeczypospolitej Polskiej dla gimnazjum – G. Kucharczyk, P. Milcarek, M. Robak, *Przez tysiąclecia i wieki. Cywilizacje nowożytności*, kl. 2, Warszawa, 2003.

Podręcznik jest dobry i ciekawy, w większości przypadków użyte są poprawne nazwy *polsko-litewskie państwo* czy *polsko-litewska Rzeczpospolita*, ale miejscami pojawia się ocena wspólnego państwa tylko w charakterze Polski (o tym poniżej). Zarówno w tym, jak i w innych polskich podręcznikach zdecydowanie za mało jest informacji o wojnie z Rosją w latach 1654–1667, co daje niepełny i wręcz zniekształcony obraz tej epoki, poprzez co mogłoby się wydawać, że za większość nieszczęść, które w owym okresie dotknęły Rzeczpospolitą, początek upadku państwa, w pierwszej kolejności odpowiedzialna jest Szwecja. Ponownie nie ma żadnej wzmianki o Zaręczeniu odnośnie Konstytucji 3 maja itp.

W części dalszej przedstawione zostały konkretne uwagi: na znajdującej się na str. 55 mapie religii w Europie, wyznawców protestantyzmu należałoby umieścić również na Żmudzi (co można wyczytać z mapy na str. 98). Na mapie Europy z 2. poł. XVI w., str. 73, przedstawiona jest Rzeczpospolita, ale skoro to było przed 1569 r., powinno tam się znaleźć WKL i Korona (jak również na mapie na str. 81), jeśli po – Ukraina powinna przynależeć do Korony. Czy Montreal naprawdę został założony w 1535 r. (str. 74)? Na str. 82 jest mowa o najeździe Moskwicynów i *walkach polsko-moskiewskich* na początku XVI w., chociaż w dalszej części wskazuje się również i WKL; str. 99 ...**drugi polski uniwersytet** (po krakowskim), założony przez S. Batorego w Wilnie...???.; str. 115 – przy omawianiu Unii Lubelskiej niesłusznie napisano, że obu państwom pozostawiono oddzielne finanse (finanse były wspólne, tylko skarbcze oddzielne); str.147 – *Iwan III Srogi* (brak wyjaśnienia dlaczego), *Iwan IV Groźny*, *Patriarcha moskiewski uważał się za zwierzchnika wszystkich kościołów prawosławnych* (należałoby dodać *na ziemiach ruskich* lub podobnie); str. 151 – tabelka chronologiczna, XVII w.: 1605 r. – zwycięstwo Rzeczypospolitej nad Szwedami pod Kircholmem; 1610 r. – zwycięstwo Polaków pod Kłuszynem; 1621 r. – odparcie Turków przez Polaków;... lata 1655–1660 – „potop” szwedzki..., a gdzie WKL, gdzie najazdy Moskwy w latach 1654– 1667? Na str. 169 jest mowa o tym, że w 1600 r. wybuchła wojna *między Szwecją a Polską* (?), gdzie większość trudów

wojny ciążyła jednak na WKL), w której *wojska Rzeczypospolitej* pod dowództwem hetmana(?) J.K. Chodkiewicza zwyciężyły pod Kircholmem; str. 171 – *Wojna polsko-moskiewska...*, *Rzeczypospolitej ziemie, które utraciła Litwa w XVI w.*, na zamieszczonej tu mapie zaznaczone zostały tylko *Kierunki wypraw wojsk polskich...*, nie ma żadnej jasności, kto i dlaczego zawarł pokój polanowski w 1634 r., gdyż nie jest przedstawiona inwazja Moskwy; na str. 178 zaledwie kilka wersów przeznaczono na omówienie wojny z Moskwą 1654–1667, dlatego pozostaje zupełnie niejasne, co się wówczas wydarzyło w WKL i na ukraińskich ziemiach Korony, co powodowało agresję Szwedów, natomiast następane trzy strony są poświęcone na omówienie „potopu” szwedzkiego, a na znajdującej się na str. 181 mapie pokazane tylko bitwy ze Szwedami oraz terytoria zajęte przez siły rosyjskie, w ogóle nie pokazano natomiast, jakie bitwy się tu rozegrały; na str. 186 jest mowa o tym, że w 1697 r. odbył się *ostatni prawdziwie wolny wybór króla*, a na str. 227 i 233, iż w 1764 r. odbyła się *ostatnia wolna(!?) elekcja, wybór...*; na str. 238 opisuje się, że *polski sejm* zatwierdził I rozbiór, to dlaczego *poseł z Nowogródka T. Rejtan* protestował?; na str. 242 pojawiły się wyrażenia *...dwa polskie uniwersytety: ... i Akademia Wileńska jako Szkoła Główna Litewska*, należałoby jednak napisać bez użycia słowa *polskie*, chociaż o języku polskim na uniwersytecie i szerzeniu się kultury polskiej poprzez uniwersytet należałoby wspomnieć; na str. 251 jest mowa o tym, iż Konstytucja 3 maja zniosła podział na Koronę i Litwę, i że od tej chwili „*Rzeczpospolita*” *oznaczać miała Polskę, a nie państwo polsko-litewskie*, a gdzie informacja o Zaręczeniu?, to pomogłoby również zrozumieć pojawienie się Litwy w 1918 r.; wywodzi się to widocznie z tego, że to *Drugi rozbiór Polski* (str. 254), natomiast I oznacza *Pierwszy rozbiór* (str. 236), chociaż w tekście tutaj również jest mowa o *Polsce*, a Rosja zagarnęła należące do Polski (?) ziemie białoruskie, dlatego w zadaniu (str. 259) jest polecenie, aby wpisać do tabelki, jakie polskie(?) ziemie zagarnęła Rosja; na str. 305 mowa jest o tym, że w 1803 r. *Wileński Okręg naukowy obejmował ziemie polskie(?) zabrane przez Rosję w latach 1772–1795...*, mimo iż można było napisać, że Uniwersytet Wileński stał się *ważnym polskim ośrodkiem naukowym* lub że stał się jednym z zarzewi romantyzmu i odrodzenia polskiego.

19.05.2008 r.

dr Elmantas MEILUS, główny pracownik naukowy Działu Badań Miast w Instytucie Historii Litwy (2001 Wilno, ul. Kražių 5, tel. 261-49-35), dr n. hum.

RECENZJA

podręcznika Rzeczypospolitej Polskiej dla liceum i technikum – J. Choińska-Mika, P. Szlanta, K. Zielińska, *Historia. Podręcznik dla liceum i technikum. Cz. 2, zakres podstawowy*, Warszawa, 2008.

Ogólnie podręcznik jest dobry i w większości przypadków w sposób właściwy rozstrzyga dwuznaczne sytuacje pojawiające się przy omawianiu zarówno okresu do Unii Lubelskiej, jak i Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Jest nawet wzmianka o tym, że w sprawie zatwierdzenia I rozbioru w sejmie protestowało tylko dwóch posłów z WKL (str. 207).

Mimo wszystko kilka uwag odnotowano. Oto w znajdującej się na str. 49 mapie religii w XVI w. należałoby wyznawców protestantyzmu zaznaczyć również na Żmudzi; na str. 70–71 dobrze została opisana Unia Lubelska, ale nie wspomniano o bodajże najważniejszej przyczynie, dla której Litwini zgodzili się na jej zawarcie – zagrożeniu ze strony Moskwy; należałoby również wyjaśnić, że termin *obojga narodów* oznacza przede wszystkim szlachtę tych państw – obywateli, gdyż z opisu na str. 77 narodów *Rzeczypospolitej* wynika, jakby chodziło o naród litewski i polski (...*ojczyzną nie dwu, lecz wielu narodów*); str. 87 – *dziś litewski Uniwersytet im. Stefana Batorego???, Łukasz Górnicki (1527–1630?)*; bitwa pod Kircholmem w 1605 r. jakby była dla Polaków zaczarowana, chociaż w tym podręczniku opisana prawidłowo, że zwycięstwo odniosło wspólne wojsko, ale na planie bitwy przedstawieni zostali tylko Polacy (str. 124); na str. 124, 129, 132, 133, 140, 141, 196, 234, 237, 239 mylone są nazwy *Polska* i *Rzeczpospolita*; na znajdującej się na str. 126 mapie nie wiadomo, co oznaczają białe plamy poza granicami Rzeczypospolitej; czy poprawne jest określanie ukraińskich chłopów poprzez *chłopi ruskie*, uczeń może skojarzyć, że chodzi o Rosjan (str. 133); na str. 130–137 praktycznie nic nie zostało powiedziane (tylko wspomniano) o wojnie z Rosją w latach 1654–1667, tylko o powstaniu kozackim i „potopie”, dlatego wiele spraw pozostaje niejasnych (między innymi dlaczego została zawarta Umowa kiejdańska), niesłusznie twierdzi się (str. 137): „*Potop*” szwedzki był pierwszą wojną, która objęła większość terenów *Rzeczypospolitej*, a okupacja Moskwy?, na dobrą sprawę cała wina za upadek Rzeczypospolitej w 2. poł. XVII w. spada na Szwedów, natomiast zupełnie zapomina się o „zasługach” Rosjan. Przedstawiając pokój wieczysty z 1686 r. nie do końca

słuszne stwierdzono, że układ *Przyznawał też carowi prawo występowania w obronie wyznawców prawosławia w Rzeczypospolitej(?)*, układ tylko stwarzał takie możliwości. W XVI w. magnaci litewscy na pewno nie wywodzili swojego pochodzenia od Sarmatów, lecz od Rzymian (str. 155); na str. 157 Mikołaj Krzysztof Radziwiłł (XVI w.) został przedstawiony jako Polak; czy po wojnie w latach 1741–1743 Rosja otrzymała Finlandię? (str. 183), zdaje się, że to nastąpiło to dopiero na początku XIX w.; opisując Rzeczpospolitą Pawłowską (str. 225) należałoby wskazać, że znajdowała się ona na Litwie pod Turgelami (Turgeliu), a nie w *Mereczu*, ponieważ uczniowie na mapie mogą znaleźć tylko współczesne miasteczko Merkinie (Merkinės); raczej niesłuszna jest identyfikacja Rosji z końca XVIII w. z Moskwą, a nie z Petersburgiem (str. 228).

19.05.2008 r.

dr Elmantas MEILUS, główny pracownik naukowy Działu Badań Miast w Instytucie Historii Litwy (2001 Wilno, ul. Kražių 5, tel. 261-49-35), dr n. hum.

RECENZJA

podręcznika Rzeczypospolitej Polskiej dla II klasy gimnazjum – A. Wołosik,

Historia. Opowiem ci ciekawą historię, Warszawa, 2005.

Na przedstawionej na 60 str. mapie reformacji w Europie zaznaczono państwa, ale pomiędzy Polską a Rosją nie ma WKL, tylko Wilno. Niezupełnie jest jasne, jaki okres przedstawia mapa, wygląda na XVI w., przedstawiona na niej strefa zamieszкана przez prawosławnych i katolików wyraźnie za bardzo rozciąga się na terytorium Litwy, a reformacja z XVI w. objęła nie tylko centralną część Litwy, lecz także Żmudź.

Na str. 74 jest opisana śmierć króla Polski i wielkiego księcia litewskiego Kazimierza Jagiellończyka, ale państwo od morza Bałtyckiego do morza Czarnego (? w owym czasie Polska tam nie sięgała) przedstawione zostało jako *Państwo polskie...*, chociaż później występuje swoiste wytłumaczenie, że do Korony należało tylko $\frac{1}{4}$ tego terytorium, choć brakuje wyjaśnień, do kogo należało pozostałe $\frac{3}{4}$. Dlatego często nie wiadomo, co ma się na myśli, pisząc *państwo polskie, ziemiach polskich* (np. str. 87). Na str. 88 opisuje się, że państwu polskiemu groziła ekspansja ze strony Moskwinów, mimo że nie posiadało ono jeszcze z nimi wspólnej granicy.

Terminu *Rzeczpospolita*, jako określenia Polski, używa się już od czasów Kazimierza Jagiellończyka (str. 74), co wprowadza niemałe zamieszanie. Np. w tabelce chronologicznej na str. 89 jest umieszczona informacja o zwycięstwie *Rzeczpospolitej* pod Orszą, mimo że było to wspólne zwycięstwo Polski i WKL, a w poniżej znajdującym się życiorysie Jana Tarnowskiego napisano, iż brał on udział w wielu wojnach *Rzeczpospolitej* z Moskwą, a w 1514 r. *Polska* pod dowództwem niejakiego księcia K. Ostrońskiego zwyciężyła Moskwinów. Na str. 91 opisuje się, że Jagiellończycy byli w posiadaniu koron polskiej, czeskiej i węgierskiej, brak litewskiej, czy Litwini zostali już uznani za Polaków? Z materiału i mapy przedstawionych na str. 92–93 wynika, że WKL, jako samodzielne państwo, samo zwyciężyło pod Orszą (co nie jest prawdą). Napis pod ilustracją tejże bitwy głosi jednak, iż była to bitwa pomiędzy Rzeczypospolitą a Moskwą, a w dalszej części napisano, że w bitwie brało udział wspólne wojsko litewsko-polskie. Nawiasem mówiąc, objaśniając przyczyny najazdu na WKL (str. 92), autorka pisze, że *Moskwa zaczęła akcję jednoczenia ziem ruskich...*, gdyż w skład państwa litewskiego

wchodziła większa część ziem dawnej Rusi (ale przecież nie Moskwy) i tym jakby usprawiedliwia najazd. W opisie unii lubelskiej Litwa wyraźnie jest odłączona od państwa polskiego. Może tylko należało wspomnieć, że po unii granice między Polską a WKL pozostały, ziemie ukraińskie zostały odebrane WKL, a nie przekazane Koronie, jak napisano w objaśnieniu mapy (str. 101). W zakończeniu występuje wniosek, że po unii lubelskiej Polska stała się państwem wielonarodowym, w którym żyli Polacy, Litwini i Rusini, tj. *Rzeczpospolita Obojga Narodów* to Polska. W dalszej części bardzo często Rzeczpospolita lub nawet WKL występują po prostu pod nazwą Polska (np., str. 112 ...1582 r. ...Polska odzyskała Inflanty i ziemię połocką; str. 126 – na mapie Europy w 1648 r. tylko Polska; str. 134–136, 216, 218, 227, 229–231 jest mowa o sąsiadach Polski(?); str. 139–140, 146–149 przy opisach pierwszych Wazów – tylko Polska, mimo że powinno być Rzeczpospolita lub WKL; str. 140, 143–145 151 w przedstawionym zyciorysie Jana Karola Chodkiewicza i bitwie po Kirchholmie w 1605 r., wręcz dobitnie nie wymienia się Litwy; na str.152, napisano wojny z Moskwą i najazd szwedzki, wydawać by się mogło, że Moskwa nie najeżdżała, dalej ...Polska traci Smoleńsk..., 1654–1667 wojna polsko-rosyjska; po haniebnej przegranej (np. w 1648 r. pod Piławcami), to nie polska armia, a Rzeczpospolitej, a po zwycięstwie (np. w 1651 r. pod Beresteczkiem), to armia polska, a nie Rzeczpospolitej; str. 157 – w 1654 r. Rosja rozpoczęła wojnę przeciwko Polsce i wdarła się do Litwy i Ukrainy, autorka niesłusznie pisze, że w tym roku zostały zdobyte Wilno i Grodno, nieprawdą jest iż Rosjanie w 1654 roku zawarli rozejm z Polską z powodu najazdów szwedzkich na Litwę; mapa na str. 158 przedstawia wyłącznie wyprawy szwedzkie, tak jakby w ogóle nie była prowadzona w tym czasie wojna z Rosją, a opis na str. 163 Wojny polsko-rosyjskie jest w ogóle niewłaściwy; na str. 161 napisano, że w 1656 r. do Szwecji, Brandenburga i Kozaków przyłączyli się Radziwiłłowie (jedynie Bogusław Radziwiłł); str. 163 – zwycięstwo polskiego oręża nad Rosjanami w 1660 r., tak jakby wojska WKL, wraz z Polakami czy oddzielnie, w ogóle nie brały w tym udziału, a rozejm andruszowski zawarto między Polską a Rosją; str. 168 – Polskie sejmy..., mimo że od 1569 r. nie było odrębnego sejmku ani polskiego ani WKL; str. 169 – cytowany Jan Kazimierz używa określenia Rzeczpospolita, natomiast autorka – Polska; na mapie na str. 217 jest zaznaczona Rzeczpospolita Polska, jakby to był XX w.; str. 235 – wybrany gdzieś Rejtan próbuje ratować Polskę, ale powraca na Litwę; cały XVIII w. opisany w kontekście Rzeczpospolita = Polska, rozbiory Polski; str. 275 – w 1792 r. Polska prowadzi wojny

z Rosją, a Rosja odnosi zwycięstwo nad wojskami litewskimi, zdobywa Wilno; str. 279 – chyba jednak należałoby wyjaśnić czy wytłumaczyć, że Rzeczpospolita nawet po 3 maja 1791 roku to nie była wyłącznie Polska, należy wspomnieć o Zaręczeniu.

Unia brzeska została zawarta nie w 1598 r., a w roku 1596 (str. 154). Znajdujący się na str. 241 obraz, przedstawiający I podział jest cenzurowany, czyli przemalowany na rozkaz Prus.

Dobre i ciekawe ilustracje, odpowiednio dobrane pytania, bardzo dobrze, że są linki stron internetowych, gdzie można zaczerpnąć dodatkowych informacji.

19.05.2008 r.